

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:3. 2005

Litteratur

Vikingarna och den svenska identiteten

Anna Walette, *Sagens svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*, Diss, Sekel förlag, Malmö 2004. 410 s.

Utgångspunkten för Anna Wallettes avhandling tas i samtidens strider om sagorna som nationellt och nordiskt kulturarv. "Frågan är då hur de isländska sagorna har kommit att användas för identitetsskapande syften; för vems identitet och för vilken identitet?" (s 15) Avgränsningarna ges av ett fokus på Sverige, professionella historikers bredd syftande publikationer och de isländska sagornas plats och funktion i rekonstruktionen av vikingatiden. Redan på sidan 17 presenteras ett paket med frågor som knyter historikernas analys till identitetsfrågorna: Med *vem* delas minnet, *vilka skeenden* skapar rötter, *hur* markeras skillnad och likhet? Författaren formulerar en hypotes om att förekomsten av sagorna i det allmänna medvetandet kan "indikeras genom antalet översättningar från isländska till svenska" (s 36). Sju historikers verk analyseras mer utförligt:

- Olof Rudbeck, *Atland eller Manheim* (1679)
- Olof von Dalin, *Svea rikets historia* (1747)
- Sven Lagerbring, *Svea rikets historia* (1769)
- Erik Gustaf Geijer, *Svea rikets häfder* (1825) och *Svenska folkets historia* (1832)
- Carl Grimberg, *Svenska folkets underbara öden* (1913)
- Ingvar Andersson, *Sveriges historia* (1943)
- Jerker Rosén, *Svensk historia* (1962)

En längre analys av nationalismforskningen både internationellt och i Sverige fångar de väsentliga och relevanta diskussionerna. En kort genomgång av historio-grafisk metod slår fast att historiker också är barn av sin tid, och att samma material kan tolkas olika på grund av varierande värderingar. Urvalet av fakta och historiesyn placeras centralt och metodiskt rör sig Walette från en textläsning till kontexttolkning, i detta fall från historieskrivning till nationell identitet.

I vart och ett av kapitlen placeras författarna i sin epok och analyseras med hjälp av en likartad struktur: män och verk presenteras, omstridda tolkningar fångas i någon mån upp genom den kontext som presenteras, historiesynen karaktäriseras, verkets disposition och metodologi (källkritik, periodisering, urval av texter och ting), epokavgränsning och rummet för sagorna presenteras innan tematiseringen lyfts fram för att till sist tolkas i relation till den kollektiva identi-

teten. Som teman utvecklas synen på samhällsordningen, odalbonden, trälar, man och kvinna, lag och rätt, demokrati, krig och fred samt religion. Rubriksättningen antyder tolkningarnas kärna för varje epok som verken representerar.

- Stormaktstidens saga (1660–1720)
- Sagan till samhällsnyttan (1720–1800)
- Sagan, seden och svenska staten (ca 1800–1900)
- Sagan i det nationella projektet (1900–1940)
- Sagan från historia till litteratur (1940–1960)

De huvudsakliga slutsatserna av analysen kan sammanfattas som följer. Det finns en lång kontinuitet för bruket av isländska sagor som värdefulla och oundgängliga källor till Sveriges äldre historia. Bruket av dem minskar men upphör inte ens med den stränga källkritiken och återkommer starkt med den kulturhistoriska vändningen från 1980-talet. Det kulturhistoriska intresset fanns även med hos Rudebeck och betonades på 1700-talet, då sagorna fick teckna de svenska seder-
nas historia.

När det gäller materialet, sagorna, gör Wallete en del markeringar mot tidigare forskning, som att islänningasagorna användes av forskningen också innan de kom i översättning 1856. Hon lyfter fram kraften i idén om de försvunna svenska sagorna som till och med producerade välanvända falsarier på 1600-talet. Det stora antalet översättningar på 1600- och 1800-talen speglar intressets högkonjunkturer. Från att själva språket setts som den kanske främsta kulturbäaren, de nordiska språkens urmoder, som i sig rymmer historien, blev berättelsernas innehåll till kungalängder och kulturhistoriska vittnesbörd för att i vår tid transformeras till källor till medeltida uppfattningar och värderingar.

Den metodiska medvetenheten är hög hos de flesta av de studerade historikerna. Man kan inte säga att den är lägre, bara annorlunda, hos Rudebeck än hos de andra. Detta är en av flera nyanseringar av tidigare forskning som författaren gör. Den fortsatta utvecklingen blir ändå en berättelse om allt större källkritisk medvetenhet fram till den vetenskapliga historieskrivningens genombrott. Tidigare estetiska och formmässiga bedömningar fick ge vika för sakkritik och till sist den formaliserade källkritikens granskning som resulterade i att sagorna från att ha varit historiskt källmaterial till vikingatiden blev ett medeltida litterärt kulturarv.

Kronologiskt skedde en rejäl krympning av sagornas räckvidd. Olof Rudebeck ansåg att sagorna tillsammans med antika texter bidrog till att täcka hela epoken från jordens skapelse. Senare historieskrivare menade att i vart fall tiden från Odens intåg till Norden kring Kristi födelse kunde kartläggas. Konceptionen om en mer begränsad vikingatid som sagornas epok tog bestämd form under 1800-talets andra hälft. Vikingatiden blev sedan kvar som epok, även när sagorna under 1900-talet inte längre räknades som tillräckligt samtida för att utgöra källor till

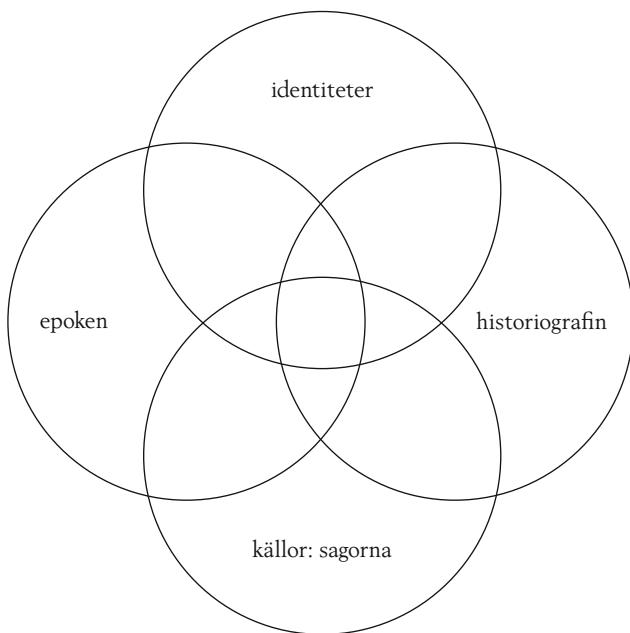
epoken, som istället fick rekonstrueras i huvudsak på basis av arkeologiska fynd och samtida texter (runor och icke-nordiska berättande källor).

Avhandlingen visar på en lång kontinuitet för en tematisering och hög värdering av staten, statsbildning och rikets styrelse i historieskrivningen. En beundran av det demokratiska draget i samhällsskicket, både politiskt och socialt, finns samtidigt: den frie odalbonden, fostbrödrskapet, den starka kvinnan och lagens värde. Mörka sidor är blodshämnden, trälar och barbariska krigståg. De positiva värdena samt definitionen av ett vi som "relevanta förfäder" infogas i politiskt motiverad minnesverksamhet som rör nationens historia, "för identitetsskapande syften" (s 348). Vikingen har i varierande grad knutits till kriget, bondesamhället eller handeln – det sistnämnda faktiskt redan hos Lagerbring, men även i Roséns arbete. Betoningen på krig och kungar förskjuts gradvis till folkkaraktär, kristnande, ättensamhälle och statens utveckling under 1900-talet. Det betyder samtidigt att några berättelser från 1800-talet kommer att frigöra sig som centrala narrativ, där Torgny Lagmans samling av folket på tinget kanske är ett av de starkaste motiven, som håller för olikartade politiska tolkningar. Vikingatiden byter plats i samhällsberättelsen från att ha varit en Guldålder till att stå för en grym och orättvis förflutenhet i kontrast till ett modernt demokratiskt välfärdssamhälle.

Det finns en lång kontinuitet för det nordiska eller skandinaviska draget i tolkningen av det vi som konstrueras med hjälp av sagorna. Detta *vi* kan sedan fogas in i ett mosaiskt släktträd – som i Rudbecks "etnisk[a] teologi" (s. 351) – i en skandinavistisk rörelse eller i en mera etniskt betingad nationalism, som betonar särarten. Ambivalensen i relation till en mera statsorienterad nationalism kan i vart fall för svenskarnas del inte helt trollas bort. 1900-talets tolkningar kan litet paradoxalt ses som den kanske mest renodlade svenska infogningen, men med nedtonad nationell retorik.

Guds och bibelns plats i historien förflyttar sig över århundradena, från en självklar och konkret genealogisk ram under 1600-talet, till en moralisk värdebas för värdering av den personliga äran under 1700-talet över en alltmer abstraherad omtanke och vilja under 1800-talet till frånvaro annat än som ett historiskt tema, kristnandet, som ett objekt för vetenskapligt studium under 1900-talet. Samhällsorganisationen med utgångspunkt i statens liv står ensam kvar som den historiska kunskapens meningsbildande ram. Wällette betonar betydelsen och rationaliteten i 1600-talets världsbild på ett sätt som under den självmedvetna positivistiska epoken inte varit gängse.

En serie mer eller mindre täckande överlappningar ringar in avhandlingens kärna. Sagans människor är inte så ofta tolkade som svenskar; vikingatiden är inte detsamma som sagatid; "synen på" är inte samma sak som identitet; nationell identitet är inte all identitet. De isländska sagorna är inte den enda källan till kunskap om epoken och dess gränser flyter, särskilt bakåt i tiden. Historikerna är ett skrä i fortlöpande professionalisering som står i relation till andra som berättar om

både sator och epok såsom arkeologer, litteraturvetare, författare, utgivare och översättare, konstnärer, filmskapare och skapare av annan populärkultur.¹ Identiteter byggs av många ting. Vikingatidens roll för nationell identitet varierar och svenskheden har inte stått ensam i fokus. Historikernas del i konstruktionen av denna har förmodligen varierat betydligt liksom sagornas roll som källor för rekonstruktionen av en vikingatid. Min diskussion av avhandlingen kretsar kring avgränsningen som skapas av syftesformulering och avhandlingsrubrik och de mer flytande gränserna mellan zonerna som inte överlappar lika tydligt. Det är samtidigt just detta överlappningsförsök som gör avhandlingen till ett historiskt, kulturhistoriskt och historiografiskt arbete. Bredden i anslaget har också gjort det nödvändigt med en rik presentation av relevant forskning som är ovanligt väl genomförd.

Författaren har valt att genomföra en longitudinell studie. Tänkbara alternativ som ryms inom ramen för syftet är exempelvis en nordisk komparativ studie för

1. Banbrytande för en sådan bred historiekulturell analys är från en litteraturvetenskaplig utgångspunkt Jöran Mjöberg, *Drömmen om sagatiden*, Stockholm 1967. Även Catharina Raudvere, Anders Andrén & Kristina Jennbert, *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik*, Lund 2001 har en bred ansats. Bodil Petersson, *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*, Lund 2003, följer på annat sätt upp likartade frågor.

att tydliggöra identitetsbyggets nationella variationer.² Färre men kulturellt bredare nedslag skulle ha tydliggjort förekomsten av eventuella åsiktsskillnader och kunde ha belyst frågor om reception och återbruk av författarnas alster och därmed borrat djupare i frågan om vilka bidrag till identitetsprojektet som texterna ger. Hur ser, för att ta några exempel från olika århundraden, brytningarna mellan götiskt och utilitaristisk nytta ut? Hurudant är förhållandet mellan nationalism och skandinavism respektive mellan källkritik och statsidealism?

Den disciplinära kontexten kunde ha utvecklats mer. Historikerna betonar sin roll i skapandet av det nationella lika starkt som arkeologerna, bägge i parallella uppgörelser med sina respektive traditioner. Walette berör förtjänstfullt arkeologin, men för att svara på hur historisk nationalism utvecklas behöver man göra mer av dynamik och arbetsfördelning mellan ämnena.

Diskussionen kring urvalet av de sju författarna listade ovan är kortfattad. Olaus Magnus kunde med sin *Historia om de nordiska folken* (1555), före översättningarna, ha visat i vad mån berättelserna om forntiden verkligen är beroende av de isländska sagorna. Petter Rudebecks *Smäländska antikviteter* skulle ha kunnat visa hur stoffet kunde fogas in i en regional historia och användas i försvaret av regionala sedvänjor mot en enhetssträvande statsmakt. Under 1700-talet blir alternativen än fler och intressanta inte minst genom att texter skrivna utifrån olika sociala positioner kan ställas mot varandra.³ För 1900-talet är Jerker Roséns universitetslärobok knappast att räkna som stilbildande för allmänhetens uppfattning av vikingatiden, även om dess historiesyn också fick spridning i praktverket *Den svenska historien* (1966–1968). Viktigare för en nationell berättelse och en nationell identitets relation till vikingatid var och är förmodligen Alf Henrikson, Frans G Bengtsson, Herman Lindqvist och Vilhelm Moberg – som för övrigt nämner Odhner som sin lärare, men Anders Fryxells berättande som sitt ideal. Det är ingen tvekan om att Wallette valt inflytelserika skribenter, men de kunde varit andra och man kommer inte undan frågan om vi vid en dubbling av texterna/författarna skulle funnit samma intresseväckande spänning mellan olika författare som vi nu bjuds på bara för 1700-talet (Dalin/Lagerbring). Särskilt för 1800-talet framstår de historiekulturer som Erik Gustaf Geijer skall representera som alltför sammansatta för att enkelt låta sig representeras av en person.

Anknytningen till modern nationalismforskning gör det möjligt att ge en spännande diskussion om göticismens karaktär. Wallette presenterar den som mer rationell i sin tankebyggnad och med fler försonande drag än den senare självförhåvande etniska essentialismen.

2. För bidrag till en sådan, se Linas Eriksonas, *National Heroes and National Identities. Scotland, Norway, and Lithuania*, Brussels & New York 2004.

3. Peter Hallberg, *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792*, Stockholm 2003.

Genomgången av den svenska historiografiska traditionen är överraskande kort. Jag saknar en grundligare diskussion av de olika metoder som brukats av Birgitta Odén, Rolf Torstendahl, Ingemar Norrlid, Ragnar Björk, Agneta Ljungh och Cecilia Trenter som en bakgrund för och motivering till de egna metodvalen. De teman som presenteras för analysen av historiesynen framstår som väl valda, men mer som slutresultat av en innehållsanalys med fokus just på samhällssyn, än som den ingång till läsning som de framställs som.

I sammanfattningen sägs: "En utgångspunkt för avhandlingen har varit att de källkritiska ramar som sagorna hanteras inom reglerar vetenskapens möjligheter att föreställa sig samhällen och kulturer i förgången tid" (s. 347). Det är en mycket stark formulering av de inomvetenskapliga metodiska valens roll för tolkningen. I den historiografiska traditionen anförs vanligen ett antal andra faktorer som inverkar på tolkningen och även i avhandlingen framhålls mentaliteter, politiska och ideologiska syften, historieuppfattning i mera filosofisk mening, människosyn och samhällsuppfattning som riktningssgivande för historieskrivningen.

I ljuset av den historiografiska och historiekulturella forskningen är det snarare rimligt att mer precist pröva i vilken mån den källkritiska metoden faktiskt styrt föreställningarna om det förflutna och vilka andra processer som påverkat gestaltningarnas form och innehåll.

En av de intressanta slutsatser man kan dra av avhandlingen rör kontinuiteten för flera teman, trots de metodologiska förändringarna. Den höga värderingen av en föregiven demokratisk, tingsbaserad kultur liksom föreställningen om ättesamhället förstatliga struktur hör till dem. Här skulle jag gärna ha sett en utförligare diskussion om hur historiografin förändras – och vad de sega strukturerna beror på. Att så inte sker har kanske att göra med fokusen på nationell identitet snarare än historiografisk problematik, vilket är fullt legitimt. Beroendet av den historiska bildningen, som Birgitta Odén förde in som en väsentlig komponent i historiografisk analys, visar sig väsentligt också för en av weibullparadigmets moderna fanbärare (Jerker Rosén), och som fortsatt relevant också för kommande generationers historiematerialistiska förnyare.⁴ Sagorna som kunskapspreferens är borta – men delar av det narrativ de fogades in i lever kvar.⁵

"Det medvetna identitetsskapandets död" lyder en rubrik på sidan 324, som karaktäriserar historia som vetenskap. Jag menar att författaren här i alltför hög grad återger självförståelsen hos aktörerna och forskarna, och det är lätt hänt återigen när fokus ligger just på de öppna nationella identitetsanropen. De identiteter som får ny input av det källkritiska genombrottets vetenskapsmän är av tre slag: 1) forskarens egen som professionell ämbetsman – en expert som objektivt

4. Elsa Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Stockholm 1988 och den följande debatten med Thomas Lindkvist i *Historisk tidskrift* 1989 och 1990.

5. Det är detta som flera arkeologer också kritiskt brottas med. Se t ex Fredrik Svanberg, *Decolonizing the Viking Age 1*, Stockholm 2003.

utredde sakförhållanden i det förflutna; 2) en kontinuitet för statsfokus men med maktrealistisk innebörd snarare än statsidealistisk; 3) Sverige som rum naturaliserats genom en närmast förstärkt fokus för historisk forskning om Sverige under 1900-talet.⁶ I de utmärkta tabeller som strukturerar sammanfattningen blir också de celler tomma, där Anderssons respektive Roséns positiva och negativa identifikation med vikingatiden skall slås fast (s 362). Bakom den redovisande objektiva tonen (identifikation med vetenskapligt etos) ligger i urval och betoning en positiv identifikation med handel och organiserat samhälle och en negativ bild av krig och våld.

Koncentrationen på nationell identitet är väl genomförd och är naturligtvis relevant. Frågan är ändå om det är nödvändigt att driva denna avgränsning så långt. Framställningar av vikingatiden rör också identitetsfrågor som har med människosyn och samhällssyn i en vidare mening att göra och det stoffet bearbetas nu främst i den mån det belyser frågan om nationell identitet.

I anslutning till framför allt Colin Kidd tolkas sagavärldens förändrade nationella inramning som uttryck för en kvalitativt ändrad identitetskonstruktion. I kulturen före upplysningen uttrycktes den som en vi-konstruktion grundad på en historiskt delad erfarenhet medan den från sent 1700-tal utvecklade och markerade "otherness" på grundval av släktskap och blod. Frågan om spridning och genomslag av dessa litterära konstruktioner diskuteras inte, men Rudebecks verk var inte samtida folkläsning, utan snarare uttryck för en elitdiskussion som provocerats fram av en dansk offensiv på historieskrivningens område under tidigt 1600-tal och avsett för en europeisk publik. Även Dalin och Lagerbring får verka inom den äldre inklusiva vi-konstruktionen; skiftet hävdas ske under halvseklekt fram till Geijer. Distinktionen saknar inte poäng. Särskilt betoning av den religiösa inbäddningen är intressant, även om den känns mindre övertygande för att fånga Rudebeck och Lagerbring i samma paradigm. Man kan också fråga sig om det inte är mer av en grad- än artskillnad när det gäller skiljandet mellan vi och de andra. Är det så annorlunda att hävda ett stort kristet vi, där just det lokala vi-et är mest värdefullt och framstående, än att framhålla "otherness" på etnisk grund? Diskussionen är intresseväckande, men skulle mått väl av att tydligare relateras till den historiografiska forskningens traditionella betoning av upplysningens inflytande på historieskrivningen, förnuftsargumentationens genomslag och placeringen av människan i centrum av världen.

Walette betonar utvecklandet av en ny publik av läsande unga under 1700-talet. Samtidigt vet vi att ett offentligt historiebruk, under utveckling redan på 1600-talet, med Gustaf III blev mera intensivt och dessutom heroiserande på ett annat sätt än den samtida litteraturens mer kritiska skildringar av krigarkungar-

6. Peter Aronsson, *Historisk forskning på väg – vart? En översikt över avhandlingar och forskningsprojekt vid de historiska universitetsinstitutionerna samt en kritisk granskning av den officiella vetenskapliga debattens form och funktion i Sverige 1990–1996*, 1997.

na. Vilka av dessa historiekulturella fenomen hade störst betydelse för epokens hållning till sagatidens svenskar? Det kan vi inte svara på. Här får vi en bild av historieskrivningens bidrag. Det ger ett tillskott, som för den hugade, kan sättas i samband exempelvis med de ovan nämnda studierna av Jöran Mjöberg eller med Peter Hallbergs nya avhandling för en bredare diskussion av den historiekulturella repertoaren under epoken. Hos Hallberg är det den samtida historieskrivningens kapacitet att definiera ett civilt samhälle, legitimera maktinnehav samt mobilisera och synliggöra grupper som uppmärksammas, alltså identitetsaspekter inom den svenska ramen snarare än denna ram i sig. En generell fråga om historiografins placering i relation till skapandet av en nationell identitet blir om den ligger i utvecklingens framkant, mitt eller bakkant?

Mer precisa frågor med relevans för vikingatiden kan ställas utifrån författarens egna fynd. Det brukar framhållas att det är 1800-talsvikingen som är den vår tid har att tampas med och visst kan man belägga Vikingen i historieskrivning av Geijer och Strinnholm, men Walette noterar också att denna figur är påfallande frånvarande i historiska romaner. Betyder det att föreställningarna saknade folklig spridning, eller var de historiska romanerna vid denna tid en genre som behandlade teman som inte passade till vikingatematiken? Blir epoken för begränsad för den folkliga fantasi – som använder sig av en bredare definierad forntid när slagen på Brävallahed tar gestalt i diktverk och sagor – när den avgränsas till ett par hundra år av sen järnålder?

Teorin om kolonisering genom folkvandringar, som var en viktig del av 1800-talets förståelse av landets dynamiska framväxt och även användes för att förklara regionala och "rasmässiga" skillnader, är inte klart tematiserad. Det har säkert med val av litteratur att göra; tankefiguren stod starkast mellan Geijer och Grimberg, men på sätt och vis har den blivit ett tema på nytt i historieskrivningen, nu i mångkulturell istället för rasteoretisk klädnad. Även landets kolonisation från centralbygderna i söder mot Norrland, som fogades in i denna erövringshistoria, har i grunden ifrågasatts av senare decenniers arkeologi.⁷

En av de tankeväckande paradoxerna är att Vikingen, som under så lång tid stått som demokratisk förebild, inte kunnat vidmakthålla denna funktion i vår egen tid, troligen på grund av högerextrema gruppers historiebruk. Eller har den det, men utanför den professionella historieskrivningen, i de många rekonstruktionerna av Vikingabyar som växer upp i Norden?

Det är glädjande att avhandlingar av denna karaktär allt oftare kommer ut som riktiga böcker. Som forskare gläds jag också åt en detalj som att fotnoterna är längst ner på varje sida och därmed lätta att finna. Tyvärr har en del småfel smugit sig in i flera av de många citaten på ålderdomlig svenska (särskilt på s 152).

7. Senast och post-kolonialt kritiskt i David Loeffler, *Contested Landscapes/Contested Heritage. History and Heritage in Sweden and their Archaeological Implications Concerning the Interpretation of the Norrlandian Past*, Umeå 2005.

Avhandlingens frågeställningar bearbetas med ett stort mått av energi och en betydande arbetsinsats. Flera resultat som rör kontinuiteter för vikingatematik framstår för mig som svåra att komma fram till på annat sätt än med detta longitudinella upplägg. Författaren visar osedvanligt god inläsning på historiebruket. Avhandlingar från fler discipliner och universitetsorter än vad som är vanligt uppmärksammas på ett förtjänstfullt sätt. Genom god inläsning på senare tids nationalismforskning ges en trovärdig och sannolik bild av hur historieskrivningen kan ha samspelat med uppfattningar av ett nationellt vi över tid och hur den vetenskapsinterna utvecklingen har påverkat förskjutningarna. Samtidigt är det här öppet för en rad frågor om alternativt urval av författare, svårigheter att bedöma deras faktiska bidrag till ett historiekulturellt utbud av stort omfång och en mångfacetterad reception.

Peter Aronsson *

* Fakultetsopponent